

СТАНОВИЩЕ
по процедура за придобиване на
научна степен „доктор на науките“

Кандидат
Доц. д-р Мартин Иванов Иванов

Тема на дисертационния труд:

Да плуваш срещу прилива: Българските текстилни занаяти и прерастването им във
фабрична индустрия, 1800-1912

Професионално направление:
3.1 Социология, антропология и наука за културата (Социология)

Изготвено от:
Доц. д-р Румен Любенов Аврамов, Център за академични изследвания София,
в качеството ми на член на научното жури, съгласно Заповед № РД 38-147/15.03.2021 г.
на Ректора на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и решение на
Факултетния съвет на Философския факултет, протокол № 11/02.03.2021 г.

1. Обща характеристика на дисертационния труд
Дисертационният труд съдържа 502 страници и се състои от: 198 страници основен текст, включващ увод, три глави, заключение, 15 таблици и 1 фигура; 252 страници с 12 приложения, включващи 43 таблици; списък на ползваната литература с 1098 заглавия.

2. Данни и лични впечатления за кандидата
Познавам се с Мартин Иванов от 1997 г., когато той работеше в Института за исторически изследвания на БАН. Оттогава и при последващите му академични или държавно-административни позиции (БАН, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Държавна агенция „Архиви“) сме в непрекъснат професионален контакт, работейки в близки области на стопанската история, обсъждайки научни въпроси и участвайки в общи изследователски проекти. Бях един от рецензентите на докторската му дисертация (1999); представял съм редица от неговите книги; съорганизирахме семинар по стопанска и социална история, в чиито рамки през 2004-2014 бяха проведени над 130 сбирки; сътрудничихме си в рамките на международния екип, формиран от БНБ и централните банки в региона с цел публикуването (2014) на съпоставими редове с монетарна и икономическа статистика за държавите от Югоизточна Европа от 19 век до Втората световна война. В хода на това дълго интелектуално общуване сме били винаги открити и колегиални, като не сме допусkali компромиси в научната принципност. Познавам и съм бил критичен читател на основните изследвания на кандидата, сред които откроявам работите му върху историята на българските външни държавни дългове, финансовата институционална история на страната („Българска търговска банка“; мрежите сред националните елити) и първото конструиране на редове за брутният вътрешен продукт на България през 1870-1945 г.

3. Съдържателен анализ на научните постижения на кандидата, съдържащи се в представения дисертационен труд

- С конкретната си тематика, представеният дисертационен труд е задълбочено и оригинално изследване на важен отрасъл в стопанството на българските земи и българската държава през дългия 19 век. Същевременно, замислената и реализирана научна програма на автора е много по-широка. Тя визира противоречивата среща на икономическия ни живот с модерността, докосва се до важни аспекти от ежедневието, проследява икономически, политически и родови корени на българския елит. Трудът е мултидисциплинарен, прескача границите на стопанската история, за да навлезе в социологията, антропологията, историята на технологиите, просопографията.
- Дисертацията е консистентно структурирана. Ясната изходна хипотеза е формулирана в контекста на дебатите в световната литература по въпроса и е проверена на базата на богат емпиричен материал. Основното твърдение е, че динамиката на текстилната индустрия в българските земи и в следосвобожденска България следва асинхронен ритъм в сравнение с траекторията на „глобалната периферия“, описана от теорията за „деиндустриализацията“. Според автора, отрасълът у нас устоява на конкуренцията на западния внос докъм 1870 г.; ударен е от „Дългата депресия“ в последната трета на 19 век, но по време на тази неблагоприятна конюнктура осъществява преход към машинно производство, който му позволява бързо възстановяване (нетипична „реиндустриализация“) в началото на 20 в. В *теоретичен* план, изложението е в критично-аналитичен диалог най-вече с Джефри Уйлямсън и Шевкет Памук (относно глобалните тенденции), с Майкъл Паларет (относно интерпретациите за България и за Балканите) и, измежду българските историци, с Любен Беров и Николай Тодоров.
- Дисертацията преработва впечатляващ обем първични данни и вторични източници. При работата с тях авторът проявява познатите от предишните негови публикации упоритост, прецизност, находчивост и креативност. Фактите са систематизирани в скрупулъзни описания и/или количествено оразмерени в статистически редове. М. Иванов съвсем основателно определя дисертацията си за „втора, аналитична, част на [своето] проучване за brutния вътрешен продукт“ (с. 10). В срдКирил Попов, Никола Михов и Асен Чакалов, чиито трудове дълги години остават референтни за българската стопанска история.
- От голямо значение е изчисляването на индекса на Фишър за „българските нетни условия на търговия“ през 1840-1912 г. (с. 75). Числените стойности на важния в теоретично отношение индикатор позволяват местните тенденции да бъдат съпоставени с тези в други региони.
- Наблягам на няколко, съществени според мене, концептуални обобщения в дисертацията. Такова е твърдението, че „стопанският упадък след Освободителната война принуждава хората да напуснат протоиндустриалните райони, а не обратното – миграцията на работна ръка да води до икономически спад, както настоява [М.] Паларет“ (с. 69). Убедителна е тезата, че устойчивостта на текстилните занаяти по българските земи се дължи на по-слабата интегрираност на съответните райони в по-широки пазари („ролята на географията“) и на самата структура на износа (с. 76). Уместно е нюансирането на външните шокове от Кримската и Руско-Турската войни по подсектори и съобразно специфичните им „собствени хронологии“ (с. 83). Ключово наблюдение е, че основна причина за упадъка на текстилните занаяти след Освобождението не е чуждата конкуренция, а набор от инцидентни фактори, промяната във вкусовете и най-вече продължителната рецесия (1873-1902), която на фона на глобалната Дълга депресия притиска цените, доходите и вътрешното търсене (с. 99). На базата на текстилното производство, дисертацията

потвърждава и илюстрира установеното в литературата фундаментално значение на недостига на капитал за развитието и българския капитализъм. Точна е оценката за ролята на лобистки наложената държавна протекционистка и насърчителна политика, която според автора не е изиграла централна роля в „реиндустриализацията“. От голямо познавателно значение са колективният социологически портрет на фабрикантите в текстилния сектор (Таблица 10), доловените поколенчески промени в профила на предприемачите, експонирането на родовете и (често свързани с тях) партийни връзки помежду им. Типологично характерен е идентифицираният хибриден модел в текстилния бранш, съчетал на границата на 19 и 20 в. класическото занаятчийство, домашната промишленост и елементи на фабричното производство – еkleктика, която удължава във времето по-решителната модернизацията на сектора.

- Изключително ценна информация е събрана, систематизирана и представена в Приложенията. В тях са поместени конструиранияте статистически редове, уникалните стандартизирани „визитки“ за 149 текстилни фабрики и биографични данни (или просто списък) на близо 1000 фабриканти. Наедно със съответните методологически и изворови справки, тези приложения представляват основен принос на дисертационния труд.

4. Аprobация на резултатите

Част от методологическите принципи на изследването са формулирани и приложени в предходни публикации на автора (№ 271-273 от библиографията). Популярни очерци за български предприемачи (№ 274-300 от библиографията), включително за някои, чиято дейност се разглежда в дисертацията, са поместени в периодични бизнес издания. В Увода е спомената подготвена статия в съавторство с Михаил Копсидис, включваща резултати от изследването.

Считам, че дисертационният труд отговаря на минималните национални изисквания (по чл. 2б, ал. 2 и 3 на ЗРАСРБ) и съответно на допълнителните изисквания на СУ „Св. Климент Охридски“ за придобиване на научната степен „доктор на науките“ в научната област и професионално направление на процедурата.

Представените от кандидата резултати в дисертационния труд не повтарят такива от предишни процедури за придобиване на научно звание и академична длъжност.

В дисертацията няма доказано по законоустановения ред плагиатство.

5. Качества на автореферата

Авторефератът отговаря на изисквания за изготвянето му и представя коректно резултатите и съдържанието на дисертационния труд.

6. Критични бележки и препоръки

Привеждам няколко критични бележки и въпроси. Нито една/един от тях не променя цялостната ми оценка за дисертацията, изразена в Заключениеето.

- Дали централният проблем в труда (асинхронността на един сектор) е достатъчно значим, за да понесе големите обобщения, с които е натоварен, в частност извода за наличие на някаква значима българска специфика? В изследването отсъства систематично сравнение с аналогични казуси, а е налице единствено безадресно позоваване на „шепа страни от периферията, успели да съхранят, а след това да

модернизират и развият своя протоиндустриален сектор в периода на Първата глобализация“ (с. 196). Налице е само една таблица с международни данни (с. 173), включваща две периферни държави (Сърбия и Румъния), които в началото на 20 век не показват особено различаващи се от България стойности на показателите. Нека се има предвид, че теорията за „деиндустриализацията“ възниква, за да обясни случилото се с памучния текстил в Индия през 18-19 век (с. 6). Не е изключено по-подробни съпоставки да проявят други икономики и/или отрасли със сходна на българския текстил динамика.

- Термините „де“/„ре“/„индустриализация“ звучат преувеличено за процесите, които са извикани да отразят. Както ясно и подробно е изяснено в текста, а и в заглавието, по същество става дума за стадии в развитието на българското *занаятчийство*, като дори при последната фаза „фабричното“ производство съжителства с архаични форми.
- Имам резерви и към самото понятие „ре“индустриализация“, доколкото процесът, назован с този термин препраща към една несъществувала по-рано индустриализация. А ако стъпим на данните на самия автор за българския брутен вътрешен продукт (№ 271 в библиографията, с. 458), констатираме, че дялът в него на цялостния сектор „Индустрия и занаяти“ (където текстилът е само част) не се е променил съществено до войните: той възлиза съответно на 16.9% (1887), 17.3% (1895), 14.7% (1900), 16.1% (1911). Тук очевидно не става дума за колебания, свързани със статистически значима особеност или със структурна промяна от мащаба на „де“ и „ре“индустриализацията“. В автентичния им смисъл, тези понятия притежават мощен макроикономически потенциал, какъвто липсва на описаното в дисертацията явление: тогава и десетилетия по-късно, страната остава изразено аграрна.
- В текста често се говори за „България“ и преди 1878 г. Струва ми се, че не е коректно държавното название да се поставя в непрекъснат континуум като територия и като национално битие. Икономическото поведение в две социално, стопанско, правно и политически качествено различни среди (българските *земи* преди и българската *държава* след Освобождението) не е напълно сравнимо. В тях съществено се отличават базисни дадености на икономическия контекст. Случващото се на българска територия преди 1878 г. не е „българско“ в смисъла, в който този етноним се използва след създаването на новата държава.
- Авторът основателно съжалява, че „в мнозинството си, българската историография упорито остава в страни от наложилата се преди повече от половин век в световната литература тенденция за количествено проучване на миналото“ (с. 9). Мисля, че дисертацията също не е стъпка в тази насока, ако под „количествено проучване на миналото“ се разбира (както в световната литература) използването на математически и иконометрични методи в историческите изследвания (т.нар. Клиометрия). Масираното присъствие на статистически данни (в това отношение рецензираният труд е без съмнение високо достижение на българската историография) все още не представлява проверка на хипотези чрез логиката и апарата на математиката.
 - Движението сред многобройни, сложно построени статистически редове неизбежно поражда въпроси у читателя. Тези въпроси са по-скоро плод на любопитство отколкото на критика, защото свършеното от автора може да бъде стриктно апробирано или опровергано единствено след сходни по размах алтернативни реконструкции. В случая маркирам четири проблема: вероятно изкривяващ ефект има използването на *непретеглен* индекс на индустриалните цени от 1870 и 1911 г. (с. 199); нецелесъобразно е изчисляването на среден

пазарен обменен курс на гроша към лева през 70-те години на 19 в. при положение, че левът все още не съществува като парична единица (с. 199); процентът на населението, произвеждащо текстил за собствени нужди („самозадоволяването“) е необясним и озадачаващ както със стабилността си до 1900 г., така и (дори още повече) с чувствителното си нарастване през фазата на „реиндустриализация“ до 1912 г. (Таблица 1.3., с. 236); при конвертирането на грошовете във франкове, а след Освобождението в левове не е взето предвид *ажито* в София (изтъкнатата причина е техническа и авторът следва Л. Беров, но при всички случаи този избор изкривява реалните пазарни цени). Разбира се, при обсъждането на статистически редове в стопанската история следва винаги да имаме предвид (авторът си дава ясна сметка за това), че те неизбежно са крехка конструкция. Тези числа са силно чувствителни към приетите допускания и нерядко у различни историци се разминават на порядък (или в посоката на тренда).

- Би било полезно в библиографията да бъдат посочени и използваните архивни фондове.

7. Заключение

След като се запознах с дисертационния труд и оцених значимостта, качеството и оригиналността на съдържащите се в него научни приноси, убедено **препоръчвам** на научното жури да присъди на доц. д-р Мартин Иванов Иванов научната степен „доктор на науките“ в научна област „Социални стопански и правни науки“, професионално направление „3.1. Социология, антропология и науки за културата (Социология)“.

28 май 2021 г.

Доц., д-р Румен Любенов Аврамов